

Магдалена Елчинова
(Софија, Република Бугарија)

ЕТНИЧКИ ДИСКУРС И ГРУПНА ПРЕЗЕНТАЦИЈА ВО МОДЕРНОТО БУГАРСКО ОПШТЕСТВО

Абстракт: Во текстот се прави анализа на етничкиот дискурс и групната презентација на етничките групи во современото бугарско општество, со посебен акцент на етничката самодиференцијација помеѓу источноправославните Бугари, исламизираниите Бугари и Турците сунити. Изнесени се теориски поставки за создавањето и процесите на трансформација на етничкиот идентитет, особено на етничкиот дискурс, типовите етнички дискурс, културните стереотипи и етничките претстави.

Клучни зборови: етнички дискурс, етнички идентитет, современо бугарско општество, Бугарија, културни стереотипи.

Увод

Проучувањето на различните етнички и религиозни групи кои живеат во Бугарија започна пред само 10 години, кога започнаа демократските промени во бившите социјалистички земји. Оттогаш беа спроведени различни истражувачки проекти од областа на општествените науки. Анализата која следи произлегува од податоци собрани од три вакви истражувачки проекти од областа на етнологијата.¹ Од аспект на методологијата, овие проекти беа ориентирани кон развој на дискурзивна анализа во етнолошките и фолклористичките проучувања.

Пред да се навлезе подлабоко во анализата на етничкиот дискурс во бугарското општество, ќе бидат изнесени некои демографски и историски податоци. Денес во Бугарија, во рамките на населението кое брои отприлика 8 000 000 луѓе, можат да се констатираат различни етнички групи, од кои Бугарите се застапени со 85,7%.² Шаренило постои и кај религијата. Најраширената религија во Бугарија е православното христијанство. Податоците од пописот од 1992 покажува дека христијанската културна традиција е карактеристична за огромното мнозинство Бугари, околу 60% за Ромите и за 1% од етничките Турци.³ Втора значајно застапена религија е исламот, на кој припаѓаат Турците, Бугарите муслимани (попознати како Помаци) и 39% од Ромите (Генов, Крџстева, 1999: 450).⁴

Обете припадности, и етничката и религиската, го отсликуваат етничкиот диверзитет на бугарското општество. Нашата дискусија ќе биде фокусирана на

¹ Овие проекти се "Социјалното опкружување во фолклорниот дискурс (1992-1994); "Семејна меморија и фолклорна култура" (1995-1996); "Културна интерпретација на етничките претстави" (1997-1999).

² Податоците се добиени од пописот во декември 1992. Етничката слика оттогаш не се има многу изменето. Треба да се има предвид дека пописот беше заснован врз принципот на самоидентификација, што влијаеше врз цифрите на помалку фаворизираниите групи, чии членови се идентификуваа со членови на други заедници (Генов, Крџстева, 1999: 449).

³ Сепак, покрај православните христијани, христијанската традиција, исто така, вклучува мал број католици и протестанти.

⁴ Мнозинството муслимани во Бугарија се сунити, но, исто така, има и неколку групи шиити.

трите најголеми етно-религиски групи: православните Бугари, Бугарите муслимани и Турците сунити. Припадниците на првата група го формираат националното мнозинство. Околу 72% од нив живеат во градовите, а 28% во селата. Другите две групи се предоминантно рурални. На пример 68% од турската популација живее во селата, а 32 во градовите. Ситуацијата е слична и кај Помаците. Сепак, последниве е тешко да се дефинираат во строги демографски рамки бидејќи тие себеси се идентификуваат на различни начини, како што ќе биде покажано тоа подоцна. Помаците се етнички Бугари кои зборуваат бугарски, а нивна религија е исламот. Ова население во најголем дел живее во помалку развиените планински региони, како на пример Родопите (особено во средните и западните Родови), но и во други региони.⁵ Етничките Турци населуваат два големи региона - северноисточна Бугарија (околу Разград) и југоисточна Бугарија (источните Родопи близу К'рцали). Нивниот мајчин јазик е турскиот.⁶

Изворното истражување беше извршено во два региона каде заедно живеат доволно претставници на трите групи. Еден од овие региони е областа Разград на североисток. Тука турското население доминира во повеќе населби, следени од Бугарите христијани, додека бројот на исламизирани Бугари е релативно мал. Со исклучок на градот Разград, кој е индустриски центар, регионот е рурален.

Вториот регион се западните Родопи, попрецизно областа Гоце Делчев во југозападна Бугарија. Тука бројот на Бугарите муслимани е поголем, а во повеќе села од регионот тие формираат мнозинство. Има само мал број Турци кои живеат главно во три села. Ова е една од помалку развиените рурални области во земјата. Во обата региона одгледувањето на тутун е доминантно занимање на луѓето и главен извор на приход.

Во историска смисла треба да бидат земени предвид две нешта. Првото е таканареченото "турско ропство", кое започнало во 14 век кога Бугарите живееле под власта на Отоманската империја, без политички права или независност. Тоа е период кога биле формирани главните малцинства во денешна Бугарија, Турците сунити и Бугарите муслимани.

Втората поента се однесува современата историја на државата. Се работи за социјалистичката политика која се однесуваше на етничкиот диверзитет. Социјалистичките власти се трудеа да ја "консолидираат" нацијата преку укинување на диверзитетот, со други зборови, преку унификација на сите етнички, религиозни и социјални групи. Во реалноста тоа беше политика на прикриена или манифестна асимилација, која кулминираше со практиката на менување имиња, најпрвин помеѓу Помаците во седумдесеттите, а потоа и меѓу Турците во 1985-1986. Последниов настан беше наречен "преродба", и негова цел беше докажување на бугарското потекло на локалните Турци. Основните мерки вклучуваа менување на арапските имиња во "бугарски" (вклучувајќи ги и имињата со европски карактер), забрана на

⁵ Употребата на зборот "Помак" е дискутабилна, бидејќи најчесто се смета за pejоратив. Соодветното именување е "Бугари муслимани". Сепак, терминот "Помак" се употребува во секојдневната комуникација, од страна на членови на сите етно-религиски групи, и тоа не само во негативна конотација. Тука јас го употребувам како прецизен синоним на "Бугари муслимани".

⁶ Турскиот јазик се говори главно внатре семејството и во неформалната комуникација, додека бугарскиот е официјалниот јазик кој се изучува на училиште. Како резултат на ниското ниво на образование на постарите лица, особено на жените, тие не говорат добро бугарски. Сепак, тоа не е случај со помладите генерации кои добро зборуваат бугарски. Во моментот во некои училишта постојат специјални одделенија на мајчин јазик за оние турски деца кои би сакале да го изучуваат.

говорење турски на јавни места (што истовремено погоди и други групи на луѓе чиј мајчин јазик е турскиот, како Гагаузите), забрана на носење традиционална облека, особено женски шалвари. Овие мерки на присилна асимилација предизвикаа отпор, кој во случајот на Турците во доцните осумдесетти доби драматични размери. Нивниот отпор се манифестираше во таканаречената "голема екскурзија" - масовна миграција на цели семејства во Турција, кои честопати го остава зад себе целиот свој имот за да започнат нов живот во новата земја. По 1989 година многу од овие емигранти почнаа да се враќаат во нивните домови во Бугарија. Денес миграцијата кон Турција⁷ е со низок степен и се прави единствено од економски причини. Сепак, миграционите процеси меѓу Турците доведоа до некои значајни промени во демографската структура на регионите каде што живеаа.

Етничкиот дискурс

Постојат три поврзани концепти кои би сакала да ги обработам во понатамошниот текст, во контекст на бугарското општество. Тоа се етничкиот дискурс, стратегиите на самопрезентација и етничките претстави. За почеток би го дефинирала етничкиот дискурс како чин на социјално-културна интеракција, која, пак, е поврзана со изразувањето на етничкиот идентитет. Ова е засновано врз идејата дека дискурсот, како комуникациска категорија, зависи од интерпретацијата и значењето кое учесниците му го припишуваат. Тука посебно ме интересира етничкиот дискурс во однос на стратегиите на самопрезентација, кои ги развиваат етничките групи кои се предмет на истражување.

Во последните 10 години етничкиот дискурс се здоби со големо значење во бугарското општество. Еден од ефектите на демократизацијата беше признавањето на етничкиот и религиозниот диверзитет, што понатаму ја интензивираше интересот на комуникацијата. Кога зборуваме за етничкиот дискурс во Бугарија во деведесеттите, треба да се истакне дека тоа не беше стабилен и монолитен процес, дури и во рамките на еден релативно краток период. Тој може да се класифицира во смисла на социјална стратификација (официјална и неофицијална, т.е. нивоа на етнички дискурс), како и во смисла на време. Во почетниот период етничките проблеми беа потешки, а етничкиот дискурс беше дискурс на страв, нетолеранција па дури и омраза, што денес не е случај. Во овој текст се посветува поголемо влијание на секојдневното ниво на културна комуникација во малите градови и селата во Бугарија, каде што населението е етнички и религиозно мешано. Етничкиот дискурс на ова ниво ги запазува традиционалните форми и добро воспоставените норми и принципи. Мојата анализа ја опишува секојдневната социјална основа на етничкиот дискурс во спротивност со "високите" социо-културни нивоа (политика, медиуми, итн.) или со урбаното милје.

Социјалното ниво, на кое се однесува текстот, е од големо значење за бугарското општество. Тоа произведува специфичен менталитет, оној на селанецот или на жителот на еден мал град, што во голема мера, ги одредува различните интерпретации и реакции на политичките, економските и социјалните активности во Бугарија.⁸ Без да се навлегува во детален опис на овој вид менталитет, може да се

⁷ Многу Помаци исто така мигрираа кон Турција но таму им беше потешко да се адаптираат поради тоа што не го зборуваа јазикот. Освен тоа, тие не беа вклучени во специјални миграциони договори помеѓу бугарските и турските власти и, како резултат на тоа, тие не добија слободен пристап во Турција.

⁸ Може да се каже дека поделбата помеѓу големиот град и односот град/село во бугарското општество, што преставува поделба на различни животни стилови,

спомене дека ова истражување ги проучува заедниците, кои можат да бидат окарактеризирани како конзервативни, ригидни, традиционални, затворени и самодоволни.

Тука би сакала да подвлечам неколку работи. Овие заедници сè уште имаат жива фолклорна култура, што значи дека народните верувања, знаења, норми и вредности играат главна улога во социјалната и културната комуникација, како и во формирањето на специфичните ставови и идеологии. Ова е објаснување на тоа зошто етничкиот дискурс е толку често "објективизиран" во фолклорната култура и зошто фолклористичките текстови толку често се местата каде што се прави тоа. Всушност, во секојдневниот живот доминира фолклорната традиција (која се третира како систем од вредности, норми, текстови, модели и технологии).

Поврзано со горенаведеното е силното чувство на локална припадност, кое го споделуваат членовите на овие заедници. Ова чувство дури може и да ја надмине важноста на етничката и религиозната диференцијација. Така, на пример, помеѓу православните Бугари, термините "наши Турци" или "наши Роми" се многу популарни. Категоријата "наши Турци" ги вклучува локалните Турци или, поопшто, Турците кои живеат во Бугарија, како различни од оние кои доаѓаат од другите делови на земјата или од Турција. Правило е дека "нашите Турци" се позитивно прифатени во сите аспекти, спротивно од останатите. Слична е ситуацијата и со "нашите Роми".⁹

Системите на сродство, кои ги вклучуваат позициите, терминологијата и значењето, го потенцираат и го моделираат концептот на локален, етнички и религиозен идентитет. Сродството и локалната припадност се извори на бинарна опозиција "ние-тие", која е основа за фолклорниот систем на вредности и е изразен преку средствата на разновидните фолклорно-културни симболички кодови.¹⁰ Сè наведува на фактот дека овој тип на заедници е со доминантен групен фактор кој преовладува над индивидуалниот. Во однос на етничкиот дискурс, луѓето повеќе ги претставуваат ставовите и стратегиите на групата на која ѝ припаѓаат, отколку нивните индивидуални ставови и стратегии.

Концептот на етнички идентитет во секојдневната култура

Менталитетот за кој станува збор развива сопствени концепти на етнички идентитет, кој е прилично различен од институционализираните академски или политички концепти. Ова е начинот на кој честопати настануваат забуните и недоразбирањата помеѓу официјалните лица и обичните луѓе.

Во социјалната психологија и антропологија етничкиот идентитет е дефиниран како стабилна когнитивна конструкција и бихевиористички став, заснован врз поврзаните сфаќања за сродството, еднаквоста, привлечноста, диференцијацијата во однос на другите, самопроцената и самодовербата, чувството за заедничко потекло и историско искуства, како и на свесноста за биолошкиот и

културолошки модели, вредности и етички системи и норми на однесување е многу позначаен отколку, на пример, поделбата според етничкиот идентитет.

⁹ Очигледно е дека ваквиот став е неопходен за зачувување на релациите на толеранција и заедничко разбирање на локално ниво. Тоталитарните власти беа свесни за овој факт и еден од нивните методи беше да се употребуваат аутсајдери при примена на репресивните мерки кон Турците во текот на "преродбата".

¹⁰ Фолклорната култура е многу чувствителна на симболи, таа претвора сè во симболички систем. Оттаму облеката, храната, традиционалната кујна, пеењето, играњето итн. се многу експресивни кодови на социјални, естетички, морални и други идеи.

културен континуитет. Основниот механизам кој ја одржува етничката заедница се диференцијацијата од другите и интеграцијата внатре во групата. Придружните психолошки ефекти се самовербата и вербата во другите членови на групата, од една страна и основните стравови во врска со сигурноста и опстанокот, од друга страна. Феномените како јазик, религија, ритуали, обичаи, културни симболи, психо-географија, мит и историја, идеологија, технологија итн., дејствуваат како засилувачи и изрази на етничкиот идентитет (Ние и Тие, 1987: 19-52).

Во сржта на секојдневната идеја за етницитетот лежи претходно споменатата опозиција "ние/тие" со сите нејзини митолошки импликации.¹¹ Во традиционалните заедници, термините како што е "јаство" се поврзани со семејството, роднините, селото/градот, регионот, верата и етницитетот. Со други зборови, сродството, локалната, етничката и религиозната припадност во голема мера, се сметаат за синоними на јаството. Во овој поглед, од суштинска важност е да се потенцира фактот дека религијата е прв етно-диференцирачки и етно-интегрирачки фактор. Токму затоа религиозниот диверзитет честопати се изразува како етнички диверзитет. Всушност, сите форми на припадност кои се споменати погоре се сметаат, повеќе или помалку, за еквивалент на етницитетот. Како резултат на тоа, "фоклорните" класификации на етничките групи се многу подетални отколку што го прикажуваат тоа академските дефиниции.

Секоја форма на припадност на заедницата развива специфични симболички кодови, преку кои се изразува синкретичкиот идентитет на индивидуата во традиционалното општество. Основата за овој синкретички идентитет е во тоа да се биде член на одреден колективитет, без оглед дали е тоа етнички, религиски, локален или друг колективитет. Мошне е вообичаено за односите заедници да ја изразуваат својата етничка или локална/религиозна припадност во смисла на религиозната. Ова е особено случај со православните Бугари: етничкиот или локален "друг" секогаш се опишува како таканаречен "туѓинец / од друга вера". Освен тоа, религиозниот идентитет е опишан со етнички термини, како на пример "турска вера" наместо ислам или "турски Ром", наместо Ром муслиман.

Значајно е да се истакне дека употребата на погоре опишаните "јазици" на сродство, локална припадност, етницитет и религија, варира според односниот контекст, како и според групните преференци. Оттаму, за православните Бугари, преферираните "јазици" за изразување на идентитет се оние на сродство и етницитет, додека Бугарите муслимани и Турците сунити го преферираат јазикот на религијата. Да се биде "вистински муслиман" е највисоката позиција која може да се добие во културата и општеството и ова може да биде постигнато само по долг и тежок процес на социјализација.¹²

Типови етнички дискурс

Можат да се определат два типа етнички дискурси во смисла на главни стратегии на учесниците. За целосно да ги опишеме, мора да одговорите на следниве прашања: дали дискурзивните стратегии се употребуваат од страна на етничките групи, што ги определува овие стратегии и како се изразуваат тие. За да се направи

¹¹ Во митологијата "туѓинец" е секој оној кој не припаѓа на "нашата" заедница - племе или клан, на "нашите" вредности, на "нашата" култура. Припаѓајќи на она што Лотман го нарекува "естетика на идентитетот", и митологијата и фолклорот ја дефинираат секоја култура која се разликува од "нашата", т.е. од моделот, како антикултура, култура со хаотична и демонска природа. Оттаму, туѓинецот секогаш има негативна, злобна и штетна природа. Сепак, "туѓинецот" е неопходен за "нашето" постоење.

¹² За жал, во одредени идеолошки опкружувања оваа идентификација може да "мутира" во барање за "муслиманска нација".

ова треба да бидат земени предвид следниве фактори: процесот на самоидентификација на членовите на групата, нивната интерпретација на комуникативната ситуација/настан, влијанието на другите учесници и преферираните "јазичи" за само-презентација.

Двата главни типа на етнички дискурс се следниве:

Дискурс на "исклучување", чија цел е да направи разлика па дури и да направи граница помеѓу учесниците кои се идентификувани како членови на одредена етничка и/или религиозна група. Овој тип на дискурс е поврзан со одредени симболички ситуации и системи.

Дискурс на "вклучување", во кој се потенцира интеракцијата, истоста, единството, бришењето на границите помеѓу групите. Овој вид дискурс треба да биде набљудуван во рамките на локалните култни церемонии при одредени религиозни празници, при сите видови празнувања и, се разбира, во секојдневните контакти.

Внатре во овие два генерални типа постои богат вариетет на конкретни комуникативни ситуации.

Антропонимијата и традициите на давање име спаѓаат во манифестациите на првиот вид дискурс. Во фолклорната култура е потенцирана вроената идентификациска сила на името. Тоа ја означува позицијата на поединецот во културата и општеството, неговата или нејзината репутација внатре во заедницата. Во традиционалните култури личното име нема за цел во толку голема мера да ја покаже индивидуалноста на неговиот носител, туку неговата/нејзината припадност кон одреден колективитет, како на пример припадност на одредено семејство, род, етнос, религиозна група. Поранешната комунистичка власт го употребуваше овој факт при водењето на нивната асимилациска политика.¹³

Ритуалите, како фолклорните така и религиозните, се уште една типична форма на дискурсот "исклучување". Нивната природа е високо симболичка, тие ги означуваат моментите на транзиција или криза во животот на заедницата, овозможуваат консолидација и единство на дејствувањето и емоциите помеѓу нејзините членови. Ритуалите се ситуации во кои самото постоење и благосостојба на заедницата се доведени во прашање под влијание на некој "туѓ" елемент. Заради тоа се развиваат различни ритуали на прочистување и заштита. Еден од нив е исклучувањето на секој оној кој не е член на заедницата.

Бракот и ритуалите поврзани со него претставуваат една многу експресивна сфера за појавата на ваквиот тип етнички дискурс. Во традиционалните заедници ендогамијата е примарниот принцип во однос на сите видови "другост", т.е. локална, етничка и религиозна припадност.¹⁴ Сепак, свадбите се по природа двосмислени. Во ритуалниот дел не се дозволени аутсајдери, додека, пак, во свадбените гозби се практикува собирање на сите соседи, без оглед на нивната етничка или религиозна припадност.

Конечно, смртта и погребите ја содржат истата двосмисленост. Да се каже последното збогум на починатиот сосед е чин на оддавање почит и покажување

¹³ Иако голем дел од имињата во бугарскиот јазик имаат турски корен, многу христијани биле исто така репресирани во текот на "преродбата". Осомничени за тоа дека се Турци, кои се обидуваат да ги скријат нивните оригинални имиња, тие морале да го докажат своето бугарско потекло. Сите Бугари христијани, чии имиња биле или личеле на турски имиња биле, исто така, приморувани да ги променат заради "чистота".

¹⁴ Егзогамијата е нешто што мора да се почитува само во смисла на сродството.

грижа за ужаленото семејство. Сепак, погребниот ритуал се смета за нешто многу дистинктивно во смисла на етничка или религиозна заднина. Муслиманските и христијанските гробишта, на пример, се секогаш јасно одделени едни од други. Во текот на "преродбата", муслиманите беа присилени да ги погребуваат нивните мртви на истото место и според истата граѓанска церемонија како и христијаните. Ова предизвика негативни реакции од двете страни и можеа да се слушнат забелешки од следниов вид: "Не сакам мојот вечен дом да се наоѓа меѓу странци"; "Се плашам дека кога ќе умрам ќе станам муслиман/христијанин".

Што се однесува на дискурсот на "вклучување, јас би разгледала само една од неговите репрезентативни форми. Тоа се заедничките религиозни церемонии и прослави, во кои учествуваат членовите на сите етно-религиозни групи. Постојат многубројни храмови во обата региона, како капели, манастири, теќиња итн. од локално и пошироко значење. Тие се посветени на одреден светец, најчесто христијански и се прославуваат на одреден ден. Овие свети места се смета дека поседуваат магични моќи (исцелувачки, заштитни итн.) и на нив, во одредено (соодветно) време, се одвиваат стандардни ритуални практики за будење на овие моќи. Во нив учествуваат луѓе од различни конфесии и етничка заднина, но во текот на настаните не можат да се забележат никакви знаци на диференцијација или нееднаквост. Интересно е да се види како овие симболи, типични за една религија, се "преведени" во симболи на друга религија, во еден таков контекст.¹⁵

Културни стереотипи и етнички претстави во рамките на етничкиот дискурс

Когнитивните модели во традиционалната култура се високо евалуативни и симболички. "Неутралната" информација претставува исклучок, а не правило. Во овие когнитивни модели знаењето, верувањата, сфаќањата, метафорите и мислењата се преплетуваат и формираат групна идеологија и модели на однесување. Културните стереотипи играат значајна улога во интернетничките културни контакти. Тие се појавуваат или во структурата на (фолклорните) културни текстови или во форма на "слободни валенции" и претставуваат основни средства за изразување на групниот идентитет. Нивната природа на евалуативни, прекумерно генерализирачки, конвенционални, неконзистентни и конзервативни ставови е предмет на дискусија во специјализираната литература. Тука би сакала да го свртам вниманието на употребата на културните стереотипи при формирањето на она што го нарекувам етничка претстава. Тоа е збир на заеднички стереотипни концепти, знаења, мислења и ставови (честопати предрасуди), преку кои одредена етничка група гради претстава и се претставува себеси или некоја друга група во рамките на етничкиот дискурс. Етничките претстави ги споделуваат карактеристиките на културните стереотипи. Тие се конструирани со збир на повеќе видови елементи, како јазикот, физичкиот изглед, навиките, ритуалите, прославите, религијата, територијата, потеклото, митологијата, историјата итн., накратко преку сите културни факти на етно-диференцирачките и етно-интегрирачките функции. Во практиката етничките претстави најчесто се објективизирани од некои нивни елементи, во согласност со контекстот. Сепак, како културна конструкција и социо-психолошко единство тие имаат системски карактер. Овој системски карактер може

¹⁵ На пример, алонимичните "бугарски" и "турски" имиња на светите места, симболичките синоними на христијанскиот крст и свеќата во исламот итн. Исто така е лесно да се види дека жената игра улога на медијатор во овие мултирелигиозни настани - факт кој би требало подетално да се проучи.

да биде разбран само во смисла на мотивација и аргументација, т.е. како и зошто се појавуваат одредени концепти кај одредена група, како и зошто се употребуваат овие концепти за да објаснат одредено однесување. Оттаму, етничките претстави се појавуваат како когнитивен матрикс, кој го мотивира однесувањето. Консеквентно, тие се суштинска компонента на креирањето стратегија во рамките на етничкиот дискурс. Од суштинско значење е уште еднаш да се потенцира евалуативната природа на етничките претстави, кои го одредуваат неговиот системски карактер на културна конструкција. Етничката претстава содржи знаење на одредена етничка заедница во врска со самата неа или во врска со друга група, во согласност со специфичната аксиологија на групата. Претставата за одредена група се формира од две перспективи: од "внатре", идејата на членовите на групата во врска со самите нив, како и "однадвор", начинот на кој оние кои се надвор од групата ја гледаат неа. Овие, често контрадикторни претстави на одредена група, се во заеднички оптек внатре во заедницата.

Конзервативниот карактер на етничките претстави го прави воведувањето на иновации скоро невозможно. Интересно е да се испита како се акумулирани и модифицирани тековните социјални промени, како и книгите, филмовите, медиумските дискусии, за да се вклопат тие во "матрицата" на етничката претстава. Од друга страна, оваа карактеристика е основата за идеолошката употреба на етничките претстави. Таа може да биде и политички мотивирана. На пример, претставниците на референтните групи велат дека биле послични во времето на социјализмот. Иако понекогаш се употребува како шега, оваа парадоксална изјава ги има своите корени во официјалната политика на асимилација. Секоја етничка, религиозна или дури и поопшта културна карактеристика не смееше да биде јавно изразена: традиционалното облекување, обичаите, ритуалните, мајчиниот јазик (доколку не беше тоа бугарскиот), имињата од арапско потекло, религиозната практика итн.¹⁶

Сепак, не се сите заеднички карактеристики резултат на официјалната политика; понекогаш тие се културно одредени. На пример, турските информатори честопати велат дека тие се адаптирале на "бугарскиот" свадбен ритуал, но тоа не е навистина традиционалниот христијански бугарски свадбен ритуал, туку е само дел од модерната граѓанска практика.

Сепак, демократските промени во бугарското општество по 1989 предизвикаа формална припадност кон сè, а што се смета за етнички дистинктивно. Овие промени доведоа до реставрација на балансот помеѓу различните етнички и религиозни групи, кој се потпираше врз фолклористичкиот концепт за "другоста". Ова е толку особено кај постарите генерации, додека на помладите луѓе, кои се помалку под влијание на традиционалните модели, им е потешко да воспостават рамнотежа и да ја надминат етничката тензија.

На локално ниво етничките претстави се основата за некодифицираната хиерархија на етно-религиските групи. Позицијата во оваа хиерархија зависи од демографските индикатори, како локални така и национални, какви што се односот мнозинство/малцинство. Друг фактор е ефектот на "малите разлики": за оние кои се најслични е најверојатно дека ќе бидат отфрлени, бидејќи за нив погрешно може да се претпостави дека се "ние" или тие би можеле најлесно да се преправат дека ни припаѓаат "нам". Ова претставува закана за единственоста и причина за постоење на една специфична група: оттаму, тоа не би требало да биде дозволено.

¹⁶ Иако не во висок степен, мнозинството било дискриминирано и во оваа смисла.

Сосема е природно што само позитивните карактеристики се припишуваат на сопствената група, додека негативните се поврзуваат со "другите". Овие проценки не мораат да бидат објективни. Постои одреден збир на митолошки бинарни опозиции зачувани во традиционалната култура кога се работи за опис на "нас" и "нив". "Другиот" најчесто се опишува како "нечист", "лош", "штетен", "непријател", "смрдлив", "прост", "необразован", "назадан", "неморален" итн. Употребата на овие квалификации варира според специфичната група и контекстот (вклучувајќи ја локалната евалуативна хиерархија). На пример, Ромите секогаш "привлекуваат" најнавредливи проценки од страна на другата група. Сосема е спротивно кога се во прашање Турците и Бугарите, да не зборуваме за Ерменците и Евреите (кои, сепак, не се предмет на моменталниот етнички дискурс во Бугарија). Секако, количеството и степенот на негативни карактеристики варира во однос на идентитетот на примачот. Присуството и претставата на истражувачот, исто така, треба да бидат земени предвид, бидејќи повеќето од ваквиот тип истражувања се базираат врз ситуации каде што се провоцирани дискусии во врска со етничката припадност. Оттаму, "искреноста" и "отвореноста" која беше прикажана од страна на православните Бугари, спротивно на позатворените Турци и Бугарите муслимани, може да биде интерпретирана само во смисла на културни модели на комуникација, но и како резултат на тоа "да се биде од истиот сој" во кој спаѓа и истражувачот.

Употребата на позитивните/негативните квалификации прилично се разликува на прагматско и на идеолошко ниво. Теоретски, поларизацијата помеѓу "нас" и "нив" постои, иако во реалниот живот ретко се применува, особено не кога се работи за познато лице или за група луѓе. Сосема е возможно за едно лице да изјави дека тој или таа ги мрази "другите" (Турците, Ромите, Помаците), но кога се работи за сосед, колега или пријател, тој да биде претставен во позитивно светло (види погоре, идејата за "нашите Роми").

Освен тоа, употребата на позитивни карактеристики кои се однесуваат на "другите" групи има специфична функција во етничкиот дискурс. Таа дава чувство на објективност и, истовремено, помага за позитивната самопрезентација или создавање на претстави на говорителот. Функцијата на самокритиката е истоветен, тој вели: "Да, ние сме директни не само кога зборуваме за другите, но, исто така, кога зборуваме за нас самите, и ова е една од нашите доблести". Но самокритиката е, исто така, израз на високо групно самочувство: "Ние сме свесни дека не сме совршени, но ние си се сакаме такви какви што сме и другите би требало така и да се однесуваат кон нас". Истовремено, недостатокот на самокритичност и крајно позитивната презентација на "сопствената" група, честопати е знак на ниска самодоверба, криза на идентитетот и чувство на ранливост, како во случајот со некои од Помаците.

Случај на стратегии на групна презентација

Сега ќе се обидам да ги презентирам доминантните карактеристики на интернетничките комуникациски стратегии кои се употребуваат од страна на односните етно-религиски групи, како и да ја објаснам основата за нивното формирање.

Источноправославни Бугари

Во земјата тие претставуваат мнозинство, но сепак во областите кои беа проучувани тие се малцинство. Модернизацијата и економските кризи довеле до нивно интензивно мигрирање кон градовите. На локално ниво, ова резултираше со демографска криза, која, пак, резултираше со етничка дискурзивна стратегија,

доминирана од она што може да биде наречено "страв на мнозинството". Ова е страв од тоа да се загуби доминантната позиција, како во многубројностбројност така и во значење. Кои се компонентите на оваа стратегија? Прво, таа е насочена главно кон групата што се смета за непосредно загрозувана во демографска смисла - Турците (во североисточна Бугарија) и исламизираниите Бугари (во западните Родопи). Сепак, помеѓу двете групи на "туѓинци" постои разлика во реакцијата.

Дистинкцијата од Турците е поочигледна и "поприродна", со оглед на тоа што тие се разликуваат во јазикот, религијата, традициите. Оттаму, во регионите каде што Турците не се мнозинство, тие се сметани за добри соседи и постои заедничка помош и разбирање. Сепак, кога Турците се мнозинство на локално ниво, тие се сметаат за закана за "нашата" заедница. Нивното отфрлање како група обично е историски мотивирано: "Моите баба и дедо ми кажуваа приказни за тоа како во текот на турското ропство Турците ги измачувале Бугарите, тогаш како можам да ги сакам?".

Што се однесува до Помаците, ситуацијата е различна. Тие изгледа дека се поблиски до "нас" - зборуваат на истиот јазик, имаме исто потекло, исто така имаме многу слични традиции, само што нивната религија и религиозни празници, како и облеката и храната се различни. Помаците се смета дека се "поопасни" од Турците поради ефектот на "малата разлика". Се употребуваат две главни стратегии за симболично намалување на оваа "опасност". Едната е со покажување на тоа дека "тие" се дел од "нас". Оттука потекнува популарното објаснување дека Помаците се Бугари кои ја загубиле сопствената религија, но си го зачувале нивниот јазик по турската инвазија во Бугарија. Самото име "Помак", во фолклорната терминологија доаѓа од глаголот "да се страда", што покажува извесно сочувство. Има многу приказни за семејства кои биле разделени како резултат на насилната асимилација која ја вршеле Турците: некои членови на едно семејство биле конвертирани во ислам, а други успеале да се скријат и да ја задржат својата религија. Дури и сега може да се најдат "Помаци" и "бугарски" фамилии кои се во сроднички односи (интересно е што Помаците никогаш не кажуваат приказни од овој тип).

Овие сроднички врски ја поттикнуваат толеранцијата и меѓусебното разбирање. Сепак, тие повикуваат на правење дистинкција. Најпрвин во секојдневниот говор членовите на оваа група никогаш не се нарекуваат едноставно "Бугари" од страна на "вистинските" Бугари. Тие се или "Помаци" (што честопати се смета за пејоратив и се одбегнува во некои ситуации) или "Муслимани" и "Мухамеданци". Освен тоа, тие се со различен темперамент, како по правило не се толку добри колку "ние". Се смета дека тие се екстремно конзервативни, многу блиски внатре во нивната заедница, дури и непријателски настроени кон "другите". Тие се, исто така, хипокритични, се обидуваат да подмитат секого (докторите, адвокатите, службениците), лошо се однесуваат со нивните жени; тие се нецивилизираны, тврдоглави и наивни и смрдат поради храната која традиционално ја јадат.

Секако дека во претставата за Помакот има и позитивни карактеристики - сепак, тие често се употребуваат на таков начин што повторно ја потенцира идејата дека тие не се толку добри колку "нас". На пример, Помаците се трудољубиви, но тие не знаат како да уживаат во животот; тие се скромни, чесни, ги почитуваат постарите, но тие претставуваат една затворена заедница која е дури и непријателски настроена кон другите; тие се мажат "навреме" и имаат многу деца, што е позитивно, но, исто така, значи дека тие не се во состојба да прават ништо повеќе од тоа; тие демонстрираат висок морал, но, исто така, имаат тенденција кон скриено неверство.

Зборувањето за "другите" е добар начин за самопрезентација, бидејќи секогаш постои скриена или директна споредба. Но, начинот на кој групата зборува за себе е, исто така, индикативен. Во целина, Бугарите христијани не се плашат да бидат самокритични, тие покажуваат самодоверба и самочувство и се сметаат себеси за "модел", што и се со оглед на тоа што претставуваат мнозинство во земјата. Најпреферираните "јазици" за самопрезентација се сродството, етницитетот и локалниот идентитет. Последново произведува многу топоними и топонимски легенди, кои се употребуваат за означување на заедничката територија: "Ние знаеме како беше основано селото, историјата на нашето семејство е поврзана со неговите почетоци, што значи дека тоа е наша сопственост, нешто што ни припаѓа нам и ние сме приврзани кон него". Ниту една друга група не покажува ваква компетентност кога се во прашање локалната историја и географија.

Турци сунити

Турците се високо репродуктивна заедница, но нивното население доживувало промени во многубројноста поради интензивните миграциски процеси кон и од Турција. Репресирани од преродбеничката политика, тие се вратија во Турција како во "ветена земја" и цели семејства ги напуштија своите домови и имоти за да одат таму. Некои од нив успеаја да најдат работа и да заживеат, но многумина сфатија дека не можат да се населат таму, заради економски или сентиментални причини. Во моментот нивниот интерес во врска со Турција е само од економски карактер (таканаречената "трговија во куфер"), па оттаму бројот на емигрантите е намален. Убедувањето дека "ние сме повеќе Бугари отколку Турци" стана важно, особено за постарите генерации и поконзервативните поединци.

И покрај емиграцијата, Турците не се загрижени за тоа дали ќе бидат асимилирани, дали се мнозинство или малцинство во регионот. Ова се должи на јасната и добро сочуваната структура на семејството и локалната заедница. Ова е, во суштина, изворот на нивната самодоверба, со оглед на тоа што таа е гаранција за репродукцијата на групата. Во овој поглед не е чудно што семејството е главно средство за самоидентификација. Во проширеното семејство традициите и етиката безбедно се пренесуваат од генерација на генерација, што претставува начин за зачувување на "нашата" единственост и интегритет. Но, религијата е главниот "јазик" на идентификација. Етницитетот се прифаќа како "природна", биолошка карактеристика додека религијата, за разлика од него, како специфична особина на културата. Тие можеби и се родиле како Турци, но станале муслимани со долгиот процес на социјализација, па затоа да се биде муслиман значи да се припаѓа на одредена култура, да се биде дел и носител на таа култура.

Всушност се чини дека за Турците сунити религијата е поважна од роднинските врски и од локалниот идентитет. Доказ за тоа е и фактот дека религиозните народни легенди се многу популарни меѓу сите муслимани во Бугарија, но не и меѓу христијаните. Тоа не е поврзано со нивните посилни религиозни чувства. Погледнато во целина, сите народи во Бугарија се повеќе атеисти отколку што се религиозни. Религијата повеќе се интерпретира како дел од традицијата, како начин за изразување на идентитетот отколку како верба и доктрина. Генералната стратегија на Турците во етничкиот дискурс може да се опише на следниот начин: "Ние ги прифаќаме сите други, конечно, сите ние имаме заеднички предци - Адам и Ева, веруваме во ист Бог, иако Тој има различни имиња и го почитуваме Неговото Писмо. Но, сепак исламот е последната и највистинската религија, а Коранот е конечната и најдобрата света книга." Тука лесно може да се забележи нијансата на супериорност. Позитивните описи на "другите", всушност, се резултат на

традиционалните норми на комуникација кои, по правило, никогаш не изрекуваат непосредно отфрлање или побивање.

Но ова правило во комуникацијата честопати се изместува со ефектот на "минорни разлики". Затоа Помаците, кои во поглед на религијата и обичаите поврзани со неа се послични со нив отколку со христијанските Бугари, привлекуваат забелешки, со кои, во поголема мера, им се намалуваат заслугите. "Помаците претендираат да бидат како нас и со тоа го загрозуваат нашиот идентитет. Секако, тие се добри муслимани, па дури и повеќе ѝ се посветени на религијата од нас, но оваа посветеност е малку претерана, и на крајот, е сомнителна." Но, ваквиот негативен став е имплицитен и во системот од норми и забрани или е експлицитен само паралингвистички.

Бугари - муслимани

Од сите три групи, Помаците имаат најлоша позиција - тие во некои нешта наликуваат на едната или на другата група и се отфрлени и од двете. Тоа лесно може да доведе до чувство на ранливост и фрустрираност. Но, таквите чувства не се резултат само на наметнатата негативна слика туку и на неспособноста да го опишат "нашиот" идентитет со точно определени изрази. Помаците се група што страда од криза на идентитетот.¹⁷ Бидејќи "другите" креваат бариери меѓу "нив" и "нас", природно е "ние" да се чувствуваме несигурни или загрозени во поглед на "нашиот" идентитет. Христијаните велат: "Да, тие се Бугари, но не во целост"; Турците тврдат: "Помаците се муслимани, но не онака вистински како што сме ние". Според тоа, за Помаците се наметнува егзистенцијалното прашање: "Тогаш кои сме и што сме ние?"

Бугарите муслимани го решаваат овој проблем на идентитет главно на три начини. Овие стратегии се менуваат во зависност од областа и возраста. Со првиот начин не се прави разлика меѓу Бугарите христијани и Бугарите муслимани, се забораваат традициите и религијата кои во нивниот живот и не се толку значајни. Овие луѓе се помодерни и се ориентирани кон урбаните средини и имаат заедничко клише дека Помаците се Бугари ("Помак" како синоним за едноставен и нецивилизиран човек). Бугарите муслимани, кои ја споделуваат втората стратегија, себеси се дефинираат како Турци. Во релативен поглед тие се најмалата група која претставува израз на реакција кон поранешната политика на дискриминација. Но, тие од никого не се признаени како Турци, едноставно затоа што не го зборуваат нивниот јазик. Последната, најистакната и можеби најголема група се Бугарите муслимани кои се обидуваат да создадат поинаков, посебен и изворен идентитет: "Ние сме директни потомци на првите (прото-) Бугари, ние најдобро сме ги зачувале вистинскиот бугарски јазик и обичаите и со тоа сме повеќе Бугари од самите Бугари." Оваа втора група Помаци упорно настојува да ја зголеми внатрешната цврстина на нивната заедница како реакција на обидите на "другите" да ги изолираат. Консолидацијата е средство за докажување на доблестите и способностите на групата. Како резултат на тоа, ваквиот став често води до формирање на релативно затворени и многу конзервативни заедници.¹⁸ Во нивната

¹⁷ Интересно е тие да се споредат со Ромите, кои служат како лош пример за секого, но кои не страдаат од криза на идентитетот.

¹⁸ Постои интересно село во западните Родопи, наречено Рибново, чии жители ја имаат развиено оваа стратегија до крајност. Тие мошне живо тврдат дека се посебни и се обидуваат тоа да го демонстрираат на сите можни начини. Освен автентичните народни носии и добро зачуваните народни песни, музика и танци, тие дури имаат и знаме на

стратегија во етничкиот дискурс доминира "стравот од позицијата на малцинство" (тука малцинството се интерпретира повеќе како инфериорност отколку како многубројност). Тоа е стравот дека "ние" би можеле да бидеме отфрлени, занемарени, потценети од "другите". Оваа стратегија главно е застапена меѓу муслиманската популација од западните Родопи.

Оваа стратегија доведува до следните ефекти. Прво, Помаците навистина се обидуваат да се натпреваруваат со другите, да докажат дека тие се подобри, ако не и најдобри - со тоа што стекнуваат повисоко образование, достигнуваат високи животни стандарди (пари, куќи, мебел итн.).

Второ, етничкиот идентитет се изразува религиозно, т.е. религијата е главниот "јазик" на идентификација. Бидејќи не постои добро зачувана семејна меморија што би се протегала на повеќе од две поколенија и традиционално би се пренесувала, приказните од митолошка или историска природа за потеклото на Помаците се ретки, освен со стандардниот мотив на историската димензија дека биле принудени да преминат во ислам. Но поради различни причини Помаците не сакаат постојано да му се навраќаат на овој мотив: прво затоа што тој мотив, повеќе или помалку, ги прикажува како предавници или затоа што не сакаат другите да ги гледаат како нешто посебно од Бугарите христијани. Но, можат да се најдат многу религиозни легенди во кои Мухамед е претставен како нивни вистински предок и во некои од овие легенди за него се вели дека е роден во едно локално село. Религијата изгледа дека е единствениот дистинктивен и силен идентификациски фактор за Помаците и тој е причината зошто тие имаа тенденција да се претворат во етничка категорија. Во оваа смисла, вреди да се спомене дека Помаците во западните Родопи повеќе сакаат да се нарекуваат "муслимани" и "мухамеданци".

Трето, помеѓу нив може да се забележи тенденција кон самоанализа и екстремна резерва кон другите. Тие секогаш се обидуваат да ја презентираат сопствената група на најдобар можен начин. Ова, исто така, вклучува потполно отсуство на самокритичност: "Ние можеби имаме лоши карактеристики, но ги чуваме за себе и никогаш не зборуваме за тоа пред туѓинци". Ова е манифестација на желбата да се докаже она што сме "ние", без оглед на "другите" кои можат да ни се смеат "нам".

Кризата на идентитетот на Помаците, исто така, го зголемува конфликтот помеѓу генерациите. Помладите луѓе се обидуваат да се помешаат со модерните, цивилизирани луѓе во големите градови. Тие не се сметаат за различни од Бугарите христијани. Повеќето од нив ги имаат зачувано "бугарските" имиња, дури и откако им беше дозволено да си ги повратат сопствените. Чест е случајот во рамките на едно семејство неговите членови да имаат различни имиња - постарите нивните арапски презимиња, помладите нивните "бугарски" верзии. Младите, исто така, ги одрекуваат традиционалните норми и начини на живот и честопати мигрираат кон големите градови каде што се анонимци, па така никој не може да рече дека тие не припаѓаат на мнозинството Бугари.

Во овој текст се обидов да дадам една репрезентативна слика на етничката ситуација во Бугарија во сегашноста, во однос на трите најголеми етно-религиски групи. Сепак, мојата анализа е контекстуална, базирана врз опсервации вршени во два региона со специфична демографска структура. Во другите области на земјата, а особено во урбаните места може да биде развиена поголема разновидност на интернетнички комуникациски стратегии. Што се однесува до секојдневните модели

сопственото село итн. Како одговор на нивните обиди за посебност, луѓето од блиските села го нарекуваат Рибново "Републиката".

на културна интеракција, целта на ова истражување е да ја открие психо-социјалната мотивација на толеранцијата и заедничкото разбирање кои се покажаа како доминантни во односите помеѓу членовите на испитуваните групи. За еден бугарски етнолог сега е од најголемо значење да испита дали и до кој степен и како социо-политичките процеси влијаеја врз овие традиционални модели на мирно сожителство во мултиетничките заедници.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Genov, N. and A.Krasteva. Bulgaria 1960-1995. *Trends of Social Development. Sofia: National and Global Development*, 1999.
2. *Us and Them: The Psychology of Ethnonationalism. Group for the Advancement of Psychiatry*. New York: Brunner/Mazel Publishers, 1987.
3. Байчинска К., *Преходџи в Бџлџария џрез џоџледа на социалниџи науки*. Софија: Издателство на БАН, 1997.
4. Ван Дейк, Т.А., *Язык, џознание, коминикация*. Москва 1989.
5. *Език, дискурс, кулџура*. Бџлгарски фолклор, Но. 3, 1993.
6. Елчинова М., *Авџобиоџрафичниџ разказ каџио самоџредсџавяне* - Бџлгарски фолклор, Но. 6, 1994, 17-27.
7. Живков Т. Ив., *Еџничниџ синдром*. Софија: Аџа, 1995.
8. Идентичности. Бџлгарски фолклор, Но. 1-2, 1998.
9. Лотман, Ю. М. *Поеџиџка. Тиџолоџия на кулџураџиџа*, С., 1990.
10. Тџрнџр Дж. *Социална иденџификация и сџздаване на џсихолоџически џруџи* - В. **Групаџа и личностџа в социалната психология** : 14 западноевропейски учени, С. 1990, 65-87.